

Tarix yazılan günlər

1991-ci il sentyabrın 3-də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisində keçirilən fövqəladə sessiyada deputatların və Azadlıq meydanında toplaşan minlərlə insanın təkidli ilə Heydər Əliyevin Ali Məclisin Sədri seçilməsi xalqın dahi liderə bəslədiyi dərin etimadın nəticəsi idi. Bu gün yalnız Naxçıvan üçün deyil, bütövlükdə Azərbaycanın taleyi üçün də önəmli bir tarixi gün kimi yaddaşlara yazılmışdır.

Həmin dövrdə Naxçıvan ölkənin əsas ərazilərindən ayrı düşmüş, digər bölgələrlə bütün nəqliyyat və rabitə əlaqələri kəsilmiş, muxtar diyar erməni təcavüzü ilə üz-üzə qalmışdı. Bu çətin və mürəkkəb şəraitdə naxçıvanlıların yeganə təsəllisi dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin onların yanında olması idi.

Ünummillil lider sonralar Naxçıvanın, ümumilikdə isə Azərbaycanın gələcəyi baxımından əlamətdar olan bu gün haqqında danışarkən demişdir: “Bu zamanın, bu dəqiqələrin, bu saatin hökmünü nəzərə almayla bilmədim... Xalqın bu əhvali-ruhiyyəsini, tələblərini nəzərə alaraq bütün məsələləri götür-qoy etdim. Yəqin etdim ki, mən öz prinsiplərimə sadıq qalaraq, eyni zamanda indi Azərbaycanın, Naxçıvanın belə vəziyyətində, çətin günündə, dövründə mənim üzərimə nəinki deputatların, binanın qarşısında, ətrafına toplaşan naxçıvanlıların qoyduqları vəzifənin ifasından geri çəkilsəm, bu, xalqın ağır günündə qaçmaq deməkdir... Mən öz taleyimi xalqa tapmışım və xalqın iradəsinə, yəqin ki, indi bu müddətdə, bu çətin dövrdə yerinə yetirməliyəm”.

Zamanın və insanların çağırışına məhz bu düşüncələrlə cavab verən Ulu öndər bunlarla da Naxçıvan Muxtar Respublikasını erməni təcavüzündən xilas etmiş, blokada şəraitində gələcək inkişafın böyük təməllərini atmışdır. Böyük şəxsiyyətlər tarixdə müəyyən rol oynasalar da, dahi insanlar təkcə rol oynamaqla kifayətlənmir, həm də tarixin gedişatını formalaşdırırlar. Ünummillil lider Heydər Əliyev də əvəzolunmaz xidmətləri ilə ölkəmizi böyük sınaqlardan çıxararaq onun müstəqilliyini qorumuş, Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə layiqli yerini möhkəmləndirmişdir. Ulu öndər fəaliyyət göstərdiyi bütün dövrlərdə əsl lider olaraq insanları öz ideya və baxışları ətrafında birləşdirmiş, zəngin təcrübəsi ilə idarəçilikdə mühüm uğurlar qazanmış və cəmiyyətin maraqlarını hər zaman ön planda saxladığı üçün xalqın dərin etimadına nail olmuşdur.

Ulu öndərin 1990-cı ilin iyulunda Moskvadan Bakıya, oradan isə Naxçıvana qayıdışı da sanki tarixi bir zərurət idi. Bu qayıdış, eyni zamanda Azərbaycan SSR Ali Sovetinə və Naxçıvan MSSR Ali Sovetinə seçki kampaniyası ilə bir vaxta düşmüşdü. Babək rayonunun sakinləri ilə görüşdə Heydər Əliyevin 340 nömrəli Nəhrəm Seçki Dairəsi üzrə Azərbaycan SSR xalq deputatlığına namizədliyi irəli sürülmüş, keçirilən seçkilər zamanı ulu öndər Heydər Əliyev həm respublika parlamentinə, həm də Naxçıvan Ali Məclisinin deputat seçilmişdir.

Həmin il noyabrın 17-də Naxçıvan Ali Məclisinin birinci sessiyası keçirilmişdir. Görkəmli dövlət xadiminin sədrliyi ilə keçirilən sessiyada Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasının adının dəyişdirilərək Naxçıvan Muxtar Respublikası adlandırılması qərarlaşdırılmışdır. SSRİ hökumətinin hələ fəaliyyətdə olduğu dövrdə Naxçıvan MSSR-in adından “sovet sosialist” sözlərinin çıxarılması dahi şəxsiyyətin sarsılmaz siyasi iradəsinin və böyük uzaqgörənliyinin nəticəsində mümkün olmuşdur.

Eyni zamanda, həmin sessiyada dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin təklifi ilə Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi adlandırılması da sıradan bir düzəliş deyildi. Bu, dünyada Sovet İttifaqı kimi tanınan, siyasi sistemini kollektivləşmə üzərində quran nəhəng bir ölkənin siyasi strukturunda dəyişiklik edilməsi demək idi Naxçıvan MSSR-nin adından “sovet sosialist” sözlərinin çıxarılması, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Soveti formatında “Soveti” ifadəsinin “Məclisi” sözü ilə əvəz edilməsi isə əslində, faktiki olaraq SSRİ-nin tərkibindən çıxmaq, bu dövlətin çərçivəsində müstəqil dövlət qurumu yaratmaq demək idi.

Bundan əlavə, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Sovetinin 17 noyabr 1990-cı il sessiyasında Azərbaycanın dövlət rəmzi kimi Xalq Cümhuriyyəti dövründə qəbul edilmiş ücrəngli bayrağın Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət Bayrağı kimi qəbul edilməsi barədə yekdilliklə qərar qəbul edilməsi və sessiyanın iclasına sədrlik edən Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə həmin milli mahiyyət daşıyan Dövlət bayrağı Ali Məclisə gətirilmişdir. Bütün bunlar yalnız və yalnız dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin həm böyük siyasi iradəsinin, yüksək Azərbaycançılıq idealinin, həm də qeyri-adi cəsarətinin sayəsində həyata keçirilmişdir.

Azərbaycan xalqının qan yaddaşında silinməz iz qoymuş 20 Yanvar faciəsinə də ilk dəfə siyasi qiymət Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi tərəfindən verilmişdir. Xalq deputatı Heydər Əliyev “1990-cı il yanvar ayında törədilmiş Bakı hadisələrinə siyasi qiymət verilməsi haqqında” qərar layihəsini işləyib Ali Məclisin sessiyasının müzakirəsinə təqdim etmişdir. Həmin gün Ali Məclisin binası

Naxçıvandan başlanan xilaskarlıq missiyasının ilk səhifəsi

öünə toplanmış xalq kütləsinin ciddi tələbi, muxtar respublika deputatlarının fəallığı və Heydər Əliyevin böyük siyasi nüfuzu nəticəsində qəbul olunan bu qərarla Qanlı Yanvar hadisələrinə ilk dəfə düzgün siyasi qiymət verilmiş, bu hadisədə SSRİ rəhbərliyi ilə yanaşı, respublika rəhbərliyinin də böyük günahı qeyd olunmuş və onların adları açıq göstərilərək məsuliyyətə cəlb edilmələri tələb edilmişdir.

1991-ci ilin ikinci yarısından etibarən Azərbaycanda hakimiyyət böhranının dərinləşməsi, demək olar ki, son həddə çatmışdı. Etibarını itirmiş Azərbaycan Kommunist Partiyası artıq salahiliyyətlərini da itirməkdə idi. Azərbaycanın hər yerində olduğu kimi, Naxçıvanda da, sözün əsl mənasında, elan olunmamış fövqəladə şərait yaranmışdı. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin 3 sentyabr 1991-ci il tarixli fövqəladə sessiyasının çağırılması ölkədə, o cümlədən regionda yaranmış çətin və mürəkkəb vəziyyətin tələblərindən irəli gəlmişdi. Sessiyanın gündəliyinə həmin tarixi mərhələnin aktual məsələləri daxil edilmişdi. Fövqəladə sessiya ölkədə Azərbaycan Respublikası prezidenti seçkilərinin keçirilməsinə münasibət bildirməli idi.

Bundan əlavə, gündəliyə daxil edilmiş Azərbaycan Kommunist Partiyası təşkilatının fəaliyyətini davam etdirib-etdirməməsi məsələsi də cəsarətli münasibət tələb edirdi. Gündəlikdə nəzərdə tutulan məsələlərin hamısı zamanın meydana çıxardığı aktual problemlər idi və Azərbaycan üçün tələyüklü məsələləri əhatə edirdi. Bu problemlərin həllinə təsir göstərmək Azərbaycanda müstəqil dövlətçilik prosesinin dərinləşdirilməsinə və sürətləndirilməsinə xidmət edirdi.

Lakin həmin məsələlərin müsbət həlli Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin fövqəladə sessiyasında bu ali hakimiyyət orqanının sədri seçiləcək şəxsin siyasi iradəsindən, cəsarəti və uzaqgörənliyindən çox asılı idi. Buna görə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin 3 sentyabr 1991-ci il tarixli sessiyasının hall edəcəyi ən əsas vəzifə təşkilati məsələ idi.

Həmin gün Ali Məclisin binası qarşısına toplanmış minlərlə insan Heydər Əliyevin seçilməsinə tələb edən bəyanatlarla çıxış edirdi. Lakin sessiyanın keçirilməsinə qədərki mərhələdə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin deputatı, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin üzvü kimi ölkədə, o cümlədən regionda gedən ictimai-siyasi proseslərdə sözünü deyən, cəmiyyət həyatının demokratikləşdirilməsinə ciddi təsir göstərən, xüsusən özünü, bütövlükdə, dövlət müstəqilliyi uğrunda mübarizəyə həsr etmiş dahi Heydər Əliyev heç bir rəsmi dövlət vəzifəsi daşımaq niyyətində olmadığını bildirmişdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin 3 sentyabr 1991-ci il tarixli sessiyasının iclasında da o, dörd dəfə çıxış edərək namizədliyini irəli sürənlərə minnətdarlıq duyğularını ifadə etməklə yanaşı, bəylik təkidlə bu məsələnin səsə qoyulmasını xahiş etmişdir. Lakin xalqın və Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi deputatlarının təkidli ilə dahi şəxsiyyət ölkə və region üçün fövqəladə şəraitdə və fövqəladə hal olaraq çağırılması zəruri sayılmış sessiyada bu ali dövlət qurumunun rəhbəri seçilməsinə, nəhayət ki, razılıq vermişdir. 3 sentyabr 1991-ci il tarixdə – öz işinə başlayan sessiyanın iclasları 8 sentyabrədək – 5 gün ərzində davam etdirilmiş, ölkə səviyyəsində və region üçün əhəmiyyətli olan məsələlər geniş müzakirə edilərək müvafiq qərarlar qəbul olunmuşdur.

Gündəlikdə duran məsələlərə uyğun olaraq, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sessiyası yaranmış tarixi şəraitdə alternativsiz namizəd irəli sürüldüyünü, hələlik ölkədə çoxpartiyalı sistemin formalaşmadığını, Kommunist Partiyası-

nın süquta uğradığını, seçki komissiyası və məntəqələri üzvlərinin partokratiya nümayəndələrinin sifarişli ilə təyin olunduğunu nəzərə almaqla, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin seçilməsi üçün 8 sentyabr 1991-ci il tarixə təyin edilmiş seçkilərin muxtar respublika ərazisində keçirilməsinin dayandırılmasına dair qərar qəbul etmişdir.

3 sentyabr 1991-ci il sessiyasında “Azərbaycan Kommunist Partiyasının və onun strukturlarının fəaliyyətinə münasibət haqqında” məsələ müzakirə edilərək Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetindən xahiş olunmuşdur ki, Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası, Siyasi Büro, Mərkəzi Komitə dağıdıldığı üçün respublikada da bu siyasi-təşkilati qurumların fəaliyyəti dayandırılсын. Bunlar Azərbaycanda müstəqil dövlətçiliyin bərqərar olmasına

xidmət edən tarixi qərarlar idi. Ümumiyyətlə, dahi rəhbərin siyasi fəaliyyətinin Naxçıvan dövrü nə qədər çətin və mürəkkəb bir zamana təsadüf etsə də, bu dövr Azərbaycanın müstəqillik tarixində çox böyük dəyər daşıyır.

Prezident İlham Əliyev həmin dövrdə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin qəbul etdiyi qərarların tarixi əhəmiyyətini vurğulayaraq demişdir: “O illərdə nəinki Naxçıvan üçün, Azərbaycan üçün də tarixi qərarlar qəbul edilmişdir. ...O vaxt Naxçıvanın adı dəyişdirildi. Ulu öndərin təklifi ilə “sovet sosialist” sözləri muxtar respublikanın adından çıxarıldı. Naxçıvanda ilk dəfə olaraq 1990-cı illərdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bayrağı dövlət bayrağı kimi qəbul edildi və Azərbaycanın Ali Soveti qarşısında vasatət qaldırıldı ki, Azərbaycan dövləti də bu bayrağı rəsmi dövlət bayrağı kimi təsdiq etsin. 1991-ci ildə Sovet İttifaqının saxlanması üçün keçirilən qanunsuz referendumda Naxçıvan iştirak etməmişdir. Yəni bu addımlar ondan sonrakı dövrdə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini şərtləndirdi. O illərdə Ulu öndər qətiyyət, cəsarət, öz xalqına, öz millətinə nə qədər bağlı olduğunu göstərmişdir. Bir daha göstərmişdir ki, onun üçün dövlət maraqları, Azərbaycanın maraqları hər şeydən üstündür”.

Bəliklə, Şərqi ilk demokratik respublikası olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varislik ənənələri ilk dəfə Naxçıvanda bərpə olunmuşdur. Və bunun da təməlinə həm başçı, həm də milli dəyərləri

ləri özündə birləşdirən müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət quruculuğu prosesinə başlanılmışdır. Nəzərə alaq ki, ötən əsrin 90-cı illərində Naxçıvan ətraf ələmdən təkcə iqtisadi və sosial bağları qoparılmış bölgə deyildi. O zaman sərhədlərinin böyük bir hissəsi boyunca düşmənin hücumlarının hədəfinə çevrilmiş bir vətən parçası idi. Buna görə də dünya şöhrətli siyasətçi Heydər Əliyev Ali Məclisin Sədri kimi vəzifəsinə başlayandan cəmi 4 gün sonra – 1991-ci il sentyabrın 7-də Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Müdafiə Komitəsinin yaradılması haqqında qərar qəbul etmişdir.

Bu qərar Naxçıvanın müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətində atılan ilk addım olmuşdur. Sonrakı dövrlərdə qəbul edilmiş tarixi qərarlarla Naxçıvanda yerləşən sovet qoşunlarına məxsus hərbi texnika və

kasında zərərli işləyən kolxoz və sovxozlar haqqında” və “Rentabelli işləyən kolxoz və sovxozların ictimai mal-qarasının özəlləşdirilməsi barədə təkliflər haqqında” qərarların qəbul edilməsi muxtar respublikada kənd təsərrüfatının inkişafını şərtləndirən mühüm amil olmuş, bununla da Azərbaycan torpaq islahatına ilk dəfə Naxçıvandan başlanılmışdır.

Bütün bunlarla yanaşı, 1992-ci il noyabrın 21-də Naxçıvanda ölkəmizin ictimai-siyasi həyatı, ümumilikdə isə müstəqil Azərbaycanın gələcəyi üçün mühüm rol oynayan Yeni Azərbaycan Partiyasının da əsası qoyulmuşdur. Qısa müddətdə üzvlərinin sayı durmadan artan partiya xalq arasında böyük nüfuz qazanmış, ölkə həyatının inkişafında böyük rol oynamışdır.

Göründüyü kimi, ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Naxçıvanda böyük işlər görülsə də, ölkədə hakimiyyətdə olanların sərəşətsizliyi Azərbaycanı daxildən parçalanmağa, məhv olmağa sürükləyirdi. Torpaqlarımızın ard-arda işğal olunması, yaranmış gərgin ictimai-siyasi hadisələr 1993-cü il iyun ayının əvvəllərində özünün son həddinə çatdı. Hakimiyyət böhranı bütün ölkəni cənginə aldı. Artıq Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini ikinci dəfə itirmək təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdı. Vəziyyətin getdikcə ağırlaşdığını görən xalq yeganə ümid yeri kimi həmin vaxt Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri olan Heydər Əliyevə üz tutdu.

Dahi şəxsiyyət xalqın çağırışlarına cavab verərək 1993-cü il iyunun 15-də siyasi hakimiyyətə qayıtmaqla respublikanı xaosdan, anarxiyadan, parçalanmaqdan, məhv olmaqdan xilas etdi. Bu hadisə Azərbaycan dövlətinin tarixinə “Milli Qurtuluş Günü” kimi yazıldı. Həmin gündən etibarən dahi şəxsiyyətin müdrik daxili və xarici siyasəti nəticəsində 1991-ci il sentyabrın 3-dən Naxçıvandan başlanan müstəqillik yolu ölkə miqyasında davam etdirildi. Bəliklə, tarix üçün qısa zaman ərzində Azərbaycanın mühüm nailiyyətlər qazandı.

1991-ci ilin 3 sentyabr tarixindən 34 il ötür. Bu illərdə Azərbaycan, eləcə də onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikası böyük inkişaf

yolu keçmişdir. Heydər Əliyev ideyalarının layiqli davamçısı, Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə 2020-ci ildə torpaqlarımız erməni işğalından azad edilmiş, 2023-cü ilin sentyabr ayından isə suverenliyimiz bütün ölkə ərazisində bərqərar olmuşdur. Bu gün işğaldan azad edilmiş şəhər, rayon və kəndlərimiz yenidən qurulur, illərdir qaçqın və məcburi köçkün həyatı yaşayan soydaşlarımız öz doğma yurd-yuvalarına geri qayıdırlar.

Azərbaycanın bütün bölgələri kimi, Naxçıvan Muxtar Respublikası da cənab İlham Əliyevin müəyyənləşdirdiyi yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyub. Ötən dövrdə muxtar respublikanın təhlükəsizliyi yüksək səviyyədə təmin olunub, regionun sosial-iqtisadi inkişafı üçün lazımi addımlar atılıb. Yaxın gələcəkdə açılacaq Zəngəzur dəhlizi isə Azərbaycanın digər bölgələri ilə qədim Naxçıvanın kommunikasiya problemlərini də aradan qaldıracaq, eləcə də regionun siyasi, iqtisadi, mədəni əlaqələrinə öz töhfəsini verəcək.

Böyük öndərin “İstəyirəm ki, mənim arzum, üstələrim, Azərbaycan dövləti haqqında, müstəqil Azərbaycanın gələcəyi haqqında və Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvan haqqında planlarım, arzularım yerinə yetirilsin” fikirləri artıq bu gün qədim diyarın real həyatında öz əksini tapıb.

*Səbuhi HƏSƏNOV,
XQ-nin Naxçıvan müxbiri*